

АВТОБІОГРАФІЧНІ ЗАПИСКИ ІГУМЕНА ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ АНТОНІЯ¹

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається рукопис автобіографічних записок ігумена Почаївської лаври Антонія обсягом 148 аркушів, на сторінках якого автор розповідає про своє життя протягом двох десятиліть – від середини 50-х до середини 70-х рр. XIX ст.² Це саморобний зшиток розміром 23x36,5 см (зовнішні обміри), який складається з двох різних за розмірами зошитів (перший – арк. 1–48 – 21x30 см; другий – арк. 49–138 – 22,5x36 см). Зшиток починається і завершується чистим аркушем. Текст написаний на білому папері без водяних знаків, який від часу став жовтуватим; поля шириною 6–7 см; чорнило чорне; нумерація сторінок пізнішого часу олівцем. Обкладинки виготовлені з картону і зовні обклеєні “мармуровим” папером сірого кольору, а зсередини – білим; корінець зроблено з доморобного полотна, каптал відсутній. На верхній кришці оправи прямокутна наклейка з білого паперу з написом “Автобіографіческія записки ігумена Почаевскія лавры Антонія 1859–1874–1876 гг.”. У рукописі чимало авторських закреслень і поправок; окремі фрази (в основному цитати зі Святого Письма) виділені підкреслюванням.

Записки складаються з двох частин, одна з яких має заголовок “Описание моего путешествия и служения, начиная с 1859 года по 1-е августа 1874 г.”, а друга – “Кампания на учебной эскадре в 1876 году”. Перша частина охоплює вісім зошитів авторського рахунку з різною кількістю аркушів: 1–2-й – по 24, 3–5-й – по 12, 6-й – 10, 7-й – 14, 8-й – 12, причому аркуші 115–120 чисті; друга частина (арк. 121–138) викладена в трьох зошитах авторського рахунку по 6 аркушів у кожному.

У рукописі є шість провенієнцій, із допомогою яких простежується його шлях до фондів Волинського краєзнавчого музею: 1) “Библиотека Братства имени князей Острожских. Отдел 1. По каталогу № 57” – прямокутний штамп на чистому аркуші, що передує тексту; на арк. 2, 49, 105, 131 той самий штамп без посилання на номер (1908–1909); 2) “Biblioteka Wolyńskiego T-wa Przyjaciół Nauk. Rkp. 167” – прямокутна наліпка в лівому верхньому кутку верхньої кришки оправи (1935); 3) “Автобиографическія зап[иски] игумена Почаев[скія] Лавры Антонія” – напис олівцем від руки на чистому полі арк. 61 (до 1939); 4) “Библиотека Вол. Обл. Музея. № 50” – овальний штамп на паперовій наклейці із заголовком на верхній кришці оправи та на арк. 64 (1939–1940); 5) “Инв. № (Истор.) 2086. В Кн. Арх. матер. № 31” – напис від руки фіолетовим чорнилом унизу внутрішньої частини верхньої кришки оправи (1949); 6) “Волинський краєзнавчий музей. КДФ. Инв. № 34. КВ № 15462” – прямокутний штамп унизу внутрішньої частини верхньої кришки оправи, на арк. 17 і на чистому арк. після тексту (1976).

Отже, перше фіксоване місце зберігання рукопису – бібліотека Братства імені князів Острозьких, культурно-просвітницької організації, яка виникла в Острозі на початку XX ст. 13 лютого 1908 р. відзначалося 300-річчя від дня смерті князя Василя-Костянтина Острозького, під час якого й оголосили про її створення, а офіційно вона була затверджена імператором 29 квітня 1909 р.³ Очевидно, на цей час і припадає початок формування архіву та бібліотеки братства. Вагому роль у формуванні книгозбірні

відіграв Михайло Костянтинович Струмінський. Будучи ще студентом Московської духовної академії, він надавав кваліфіковану допомогу в підборі книг, у листах до священника Михайла Тучемського, ініціатора створення братства, робив огляд нової історичної літератури, радив купувати видання археографічних комісій, а також рекомендував “собирають побольше всяких рукописей, хотя бы и последней четверти 19 века”⁴. Рукопис ігумена Антонія могли передати правлячий архієрей Волинської єпархії Волинський і Житомирський архієпископ і священноархімандрит Почаївської лаври Антоній (Храповицький) або архімандрит Почаївської лаври Віталій (Максименко), які брали участь у вказаних вище урочистостях. На користь цього припущення свідчить інвентарний номер, з якого можна зрозуміти, що зшиток потрапив у бібліотеку в числі перших надходжень. 1935 р. частина архіву та колекції Братства імені князів Острозьких перейшла до новоствореного Товариства прихильників наук у Луцьку. Далі частина бібліотечних фондів цієї установи, яка з приходом восени 1939 р. радянської влади припинила існування, опинилася в бібліотеці Волинського обласного музею. 1949 р. рукопис передали з бібліотеки музею у фонди.

Із записок ігумена Антонія довідуємося, що автор народився близько 1829 р. у Вологодській губернії, навчався в духовному училищі й духовній семінарії у Вологді, після завершення освіти постригся в ченці й 1855 р. поселився у Спасо-Суморинському монастирі під містом Тотьюмою, де затримався на кілька літ, а далі, начитавшись праць монаха Сергія (в миру Семен Веснін), відомого свого часу церковного письменника-публіциста, що писав під псевдонімом Святогорець, вирушив у мандрівку на Афон, на яку пішло майже два роки життя (1859–1861). Повернувшись на батьківщину, він деякий час прожив у відомій Оптиній пустині (1860–1861), далі три роки провчителював у духовному училищі в Тифлісі (1861–1864), звідти виїхав у столицю Персії місто Тегеран, де понад сім літ був священником при російській дипломатичній місії (1864–1872). Після виходу у відставку Антоній здійснив ще одну паломницьку мандрівку (1872–1873), під час якої знову побував на Афоні, деякий час жив в Афінах, відвідав Палестину, ще раз повернувся на кілька місяців на Афон і восени 1873 р. виїхав нарешті в Росію. Про наступні три з половиною роки, проведені вже на батьківщині, нам невідомо нічого, а наприкінці весни 1876 р. автор знову постає перед читачем, на цей раз уже ченцем Олександро-Невської лаври в Петербурзі, який за дорученням церковних властей невдовзі стає флотським священником і бере участь у короткотривалому навчальному плаванні курсантів столичного морського училища на Балтійському морі.

Указом синоду № 10 113, виданим 1 квітня 1877 р., “дано знать волынскому епархиальному начальству”, що новим главою Загорівського третьокласного Різдово-Богородичного монастиря призначено ієромонаха Олександро-Невської лаври Антонія “с возведением его в сан игумена”⁵. У грудні наступного року під нагляд настоятеля Загорівського монастиря ігумена Антонія направили дяка села Овлочин Володимирського повіту Шеметила, покараного за ухиляння від богослужінь та виконання треб⁶; на початку 1882 р. ігумен Антоній фігурує як один із братчиків Свято-Миколаївського братства Кременецького Богоявленського монастиря, на потреби якого жертвує п’ять рублів⁷; 22 червня 1884 р. настоятель Загорівського монастиря ігумен Антоній підписує разом із настоятелями деяких інших чернечих осередків акт про пожертвування всіма монастирями Волинської єпархії по 25 карбованців на користь Товариства поліпшення народної праці. За указом синоду № 3 296, виданим 20 листопада 1887 р., Загорівський монастир очолив ієромонах Аверкій⁸, а його попередника, якому збігав уже шостий десяток літ, імовірно, перевели в Почаївську лавру, де він, мабуть, і дожив до кінця своїх днів. 11 червня 1896 р. в черговому числі “Волинских епархиальных ведомостей” опубліковано звіт Волинського відділу Палестинського товариства за час від 1 березня 1895-го до 1 березня 1896 р., і тут серед дійсних членів цієї інституції під № 18 значиться “игумен Антоний” із приміткою “ныне умерший”⁹. Імовірно, за цим іменем стоїть автор записок.

Доля зводила Антонія з багатьма відомими людьми. Він зустрічався зі знаменитими оптинськими старцями Макарієм та Амвросієм, російським духовним письменником і богословом єпископом Ігнатієм Брянчаніновим, оригінальними російськими мислителями консервативного спрямування Миколою Данилевським та Костянтином Леонтьєвим.

Перша частина записок, яка має авторський заголовок “Описание моего путешествия и служения, начиная с 1859 года по 1-е августа 1874 г.”, насправді охоплює дещо інший відрізок життя Антонія – з його приходу 1855 р. в монастир і до посадки 9 листопада 1873 р. на турецький корабель на шляху з Афону на батьківщину. Цей текст поділений на 11 різних за розмірами глав, кожна з яких має окремих заголовок: 1) Чего мне стоило выйти из своего монастыря?; 2) Хлопоты по увольнению за границу; 3) Путешествие от Вологды до Москвы; 4) От Москвы до границы; 5) От Одессы до Афона; 6) Семь месяцев в Афоне; 7) Возвращение с Афона; пребывание в Оптиной пустыни; 8) Путешествие на Кавказ; пребывание в Тифлисе; 9) Назначение в Тегеран и отправка; 10) Семилетнее пребывание при Миссии в Тегеране; 11) Двухлетнее путешествие по Востоку. Остання глава обривається словами “Здесь я”, далі йдуть десять чистих сторінок, які передують другій частині. Очевидно, автор мав намір заповнити їх оповіддю про події зі свого життя від осені 1873 р. до часу, вказаного в заголовку, тобто до 1 серпня 1874 р.

Заключна частина, значно менша за розмірами, охоплює життя автора протягом усього лиш якихось півтора місяця в хронологічних межах від 10 квітня до 7 липня 1876 р., але найбільше тут ідеться про плавання на Балтійському морі з 30 травня до 7 липня того самого року. У разі завершення Антонієм записок цей текст став би, мабуть, однією з глав його спогадів.

Описані нами частини рукопису автобіографічних записок ігумена Антонія, скоріше за все, становлять два фрагменти цілісного тексту, з якихось причин не доведеного автором до кінця. Із цих міркувань ми поширюємо назву “Описание моего путешествия и служения” на обидві частини і вводимо під нею текст у науковий обіг.

Автобіографічні записки ігумена Антонія становлять інтерес не тільки для дослідників релігійного життя Росії другої половини XIX ст. в різних його проявах, а й для історії Почаївської лаври, оскільки проливають неабияке світло на світобачення її братії. Поки що це перше джерело такого характеру з історії цього чернечого осередку.

¹ Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Ред. випуску В. Собчук. – Кременець, 2009. – С. 258–260.

² Волинський краєзнавчий музей, фонди, інв. № КДФ-34 (КДФ – група зберігання “Книги, документи, фото”).

³ Бірюліна О. Архів братства імені князів Острозьких // Волинський музей. Історія і сучасність: Наук. збірник. – Луцьк, 1999. – С. 32–35.

⁴ Там само.

⁵ Волинские епархиальные ведомости. – 1877. – Ч. офиц. – С. 291.

⁶ Там же. – 1879. – Ч. офиц. – С. 68.

⁷ Там же. – 1882. – Ч. офиц. – С. 85.

⁸ Там же. – 1887. – Ч. офиц. – С. 1042.

⁹ Отчет о деятельности Волинского отдела императорского православного Палестинского общества за время с 1 марта 1895 года по 1 марта 1896 года // Там же. – 1896. – С. 320.